

ANTUN ŠOJAT

Zavod za jezik IFF, Zagreb

ZAGREBAČKA ŠTOKAVŠTINA

U Zagrebu supostoje dva socijalno prestižna govorna tipa – supstandardni urbani kajkavski govor i štokavski govor u funkciji standardnog jezika. U nizu izvanjezično uvjetovanih govornih situacija zagrebačka kajkavština i standardni jezik međusobno se isključuju, ali su u dijelu svojih funkcija komplementarni.

Neke osobine zagrebačke kajkavštine reflektiraju se u standardnom govornom izrazu Zagrepčana, pa je rezultat interferencije poseban tip štokavštine, koja se u raspravi prikazuje.

1. U Zagrebu ne supostoje dva supstandardna urbana govora, jedan kajkavski a drugi štokavski, nego samo jedan: *zagrebačka kajkavština*, koja je gradska koinè i starosjedilaca i dijela doseljenika – nosilaca najrazličitijih organskih govora. Uz taj supstandardni gradski govor u zagrebačkoj je govornoj stvarnosti prisutna i *standardna štokavština*, koja je u velikom broju socijalnih odnosa i govornih situacija nezamjenjiva, jedino moguća.

Ta dva socijalno ugledna idioma neprestano djeluju jedan na drugi i međusobno se prožimaju. Neke štokavske osobine karakteriziraju zagrebačku kajkavštinu već stoljećima¹, druge su novijega datuma, a osobito snažno prodiru u suvremenim uvjetima intenzivne svakodnevne prisutnosti standardnog jezika u svim zagrebačkim društvenim sredinama, počevši od obiteljskoga kruga². Ti štokavski jezični elementi supostoje neko vri-

¹ Budući da je zagrebačka kajkavština bila osnovicom staroga kajkavskoga književnog jezika, karakteristične štokavske pojave u jeziku stare kajkavske književnosti najvećim se svojim dijelom moraju pripisati zagrebačkom govoru prošlih stoljeća, usp. A. Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti)*, KAJ, Zagreb 1969-1971.

² Po utjecaju standardnog jezika na urbani govor zagrebačka se govorna situacija ni po čemu ne razlikuje od situacije u bilo kojem drugom našem gradu, usp. A. Šojat, *Standardni jezik i dialekt u urbanim sredinama SR Hrvatske*, Rasprave Zavoda za jezik (= RZJ) 4-5, Zagreb 1979, str. 119-123.

jeme usporedno s kajkavskima, a onda pobjeđuju – definitivno zamjenjuju kajkavske³. Prema mojim zapažanjima (a govorna zbivanja u Zagrebu pratim po stručnom interesu već petnaestak godina, zagrebačke kajkavske osobine nosim u sebi od rođenja) očito je da supstandardni zagrebački kajkavski govor ide sve brže u pravcu štokavizacije. Međutim zagrebački govor po svojim bitnim, strukturalnim značajkama, na jezičnim razinama koje se najteže mijenjaju – akcenatskoj i fonetskoj, kao i po kajkavskim značajkama na drugim razinama u kojima su ili jedine ili altemiraju sa štokavskima još je uvijek kajkavski.

Termin *zagrebačka štokavština* ne označuje, dakle, jedan od organskih štokavskih govora, nego je *terminus technicus*, koji predstavlja tipične osobine idioma kojim govori većina Zagrepčana kad po nuždi govorne komunikacije u različitim sredinama *hoće* ili po nuždi neoborivih zahtjeva pojedinih neizbježivih govornih situacija *mora* govoriti štokavski. Zagrebačka je štokavština, prema tomu, govorna varijanta standardne novoštokavštine hrvatskoga književnoga tipa, kako je realiziraju pripadnici supstandardnoga zagrebačkog govora – zagrebačke kajkavštine. Prema toj definiciji može se pojam „zagrebačka štokavština” izraziti i terminom „štokavština zagrebačkih kajkavaca”, koji zagrebačku štokavštinu uključuje u širi pojam: *štokavština kajkavaca*.

2. Zagrebačka se štokavština pojavljuje u velikom broju varijeteta⁴ – od mogućnosti da se u „višem stilu izražavanja” iskoriste tek neke od najuočljivijih štokavskih govornih osobina do gotovo besprijekomoga izražavanja standardnim jezikom. Individualne realizacije zagrebačke štokavštine ovise dakle u prvom redu o stupnju svladavanja normi standardnog jezika u pojedinaca, ali ovise i o stupnju formalnosti govorne situacije, ovise često i o momentalnoj psiho-fizičkoj dispoziciji i kondiciji ~~takva~~ govornika pri uporabi štokavštine, ovise i o nizu drugih čimbenika, o kojima će biti riječi u daljem izlaganju.

Golemu brojnost različitih individualnih realizacija zagrebačke štokavštine ~~multipl-~~ ^{umnožava} eira i različito geografsko podrijetlo velikoga broja zagrebačkih građana – doseljenika iz različitih dijalekatskih, pa i drugačijih jezičnih sredina, u različitoj mjeri integriranih u zagrebačku ~~supstandardnu~~ ^{standardnu} gradsku koinè. K utjecaju rodne dijalekatske osnovice svakoga ostvarivača zagrebačke štokavštine u svakom je idiolektu pridružen i utjecaj socijalnog statusa pojedinca u sredinama u kojima društveno djeluje, u kojima radi, kao i utjecaj specifičnih karakteristika i zahtjeva radnoga mjesta.

Velike su, ~~naime,~~ ^{naime,} razlike u frekvenciji uporabe i u kvaliteti realizacije standardne štokavštine u pripadnika različitih profesija. One su uzrokovane različitim zahtjevima pojedinih zanimanja da se govori standardnim jezikom, pa su velike i razlike u potrebi da pojedinac svlada normu i kodifikaciju standardnog jezika, na svim jezičnim razinama. Drugačije potrebe za standardnim izražavanjem imaju zvanja profesionalnih predavača, npr. nas-

³ O utjecaju štokavštine na suvremenu zagrebačku kajkavštinu i sve većoj prisutnosti štokavskih govornih elemenata u njoj v. u: A. Šojat, *O zagrebačkom kajkavskom govoru*, RZJ 4-5, str. 125-134.

⁴ Termin *varijetet* upotrijebljen je kao oznaka bilo kakve govorne realizacije unutar postojećeg štokavskog govornog repertoara zagrebačkih kajkavaca, usp. J. A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo 1978, str. 35-37.

tavnika na bilo kojoj nastavno-obrazovnoj ustanovi, od osnovne škole do fakulteta – ili zvanja profesionalnih govornika, npr. spikera na radiju i televiziji, glumaca, voditelja javnih tribina itd., dakle zvanje bilo kojega javnog radnika koji često mora govoriti većem skupu slušatelja, a drugačije su pak potrebe niza manualnih, obrtničkih, tehničkih i drugih profesija, pa se pripadnici takvih zvanja tek izuzetno nalaze u govornim situacijama u kakvim su kulturni, znanstveni, politički i drugi javni radnici svakodneвно.

Ne mogu se nabrojiti svi jezični rezultati govornih ponašanja koji proizlaze iz frekventnije profesionalno nužnoga govornoga komuniciranja *pojedina s pojedincima* u krugu određenoga sociolekta i izvan njega i koja proizlaze iz socijalne distancije, odnosno iz formalističkoga stava govornika prema sugovorniku – ovdje treba samo naglasiti da veoma različitu frekvenciju uporabe štokavštine mjesto zagrebačke kajkavštine i u takvim situacijama uvjetuje društvena sredina govornoga zbivanja, kao i socijalni položaj i ugled govornika i sugovornika. Divergentne realizacije zagrebačke štokavštine potencirane su i drugim izvanjezičnim čimbenicima, kao što su naobrazba, načitanost i opći kulturni nivo, generacijska pripadnost, zaposlenost ili nezaposlenost i dr.

3/ Pa ipak, unatoč toj nepreglednoj, neobuhvatljivoj količini individualnih realizacija jezične potencije koju nazivamo standardnim jezikom postoje i zajednička tipična obilježja govorne standardne štokavštine u zagrebačkih kajkavaca. Po tim se obilježjima veoma brzo može utvrditi da govornik standardnim jezikom ne potječe iz Splita, iz Osijeka, ili Dubrovnika, da nije Mostarac ili Sarajlija, da nije Beograđanin ili Nišlija, da nije građanin kojega crnogorskoga grada. Na temelju gradske ili geografski šire dijalekatske govorne osnove individualnih ostvarivanja standardnog jezika može se često relativno točno locirati dijalekatsko područje s kojega je govornik, pa i određivanje dihotomije – je li građanin ili nije. Međutim polazeći od dijalekatskih signala u govornom standardnom jeziku nije moguće točno odrediti naselja iz kojega potječe govornik – dijalekatske osobine koje prodiru u standardno izražavanje pojedinaca na razini su dijalekata pojedinih hrvatskih ili srpskih narječja, a ne njihovih organskih govora.

Dakle, bitan faktor prepoznatljivosti zagrebačke štokavštine jest njezina kajkavska dijalekatska osnovica⁵. Količina i kakvoća dijalekatskih osobina u standardnom jeziku kojim se izražavaju zagrebački kajkavci, pripadnici različitih društvenih slojeva, različite profesionalne i osobne zainteresiranosti za kvalitetu standardnoga izražavanja ipak se ponešto razlikuje od ostvarivanja štokavštine pod djelovanjem istih izvanjezičnih faktora u većine drugih kajkavaca – s jednostavna razloga što se zagrebački kajkavski govor znatno razlikuje u nizu bitnih elemenata od govora drugih kajkavskih sredina.

4/ Društveni ugled supstandardnoga zagrebačkoga gradskoga govora, zagrebačke kajkavštine, uzrokuje da doseljenici, pa i oni kojima je organski govor veoma blizak jezičnom standardu, dijelom svjesno dijelom nesvjesno, prihvaćaju ili nastoje prihvatiti osobine govora

⁵ O osobinama zagrebačke kajkavštine v. Th. F. Magner, *A Zagreb Kajkavian Dialect*, Pennsylvania State University, 1966; A. Šojat, o. c. (bilj. 3).

svojih kajkavskih sugrađana. U pretežnom dijelu doseljenika, nosilaca organskih govora kraja iz kojega potječu, u najvećem broju socijalno-profesionalnih sredina i situacija, prevladava subjektivni emotivni stav da je vlastiti rodni, u najvećem broju slučajeva *seoski* govor ono što čovjeka svrstava na nižu prečku ljestvice društvene vrijednosti, ono što ga legitimira kao došljaka, ono što ga predstavlja čovjekom neintegriranim u društveni sloj svojih drugova na radnom mjestu, svojih znanaca i slučajnih sugovornika. Subjektivni psihološki poticaji, rjeđe i objektivni faktori, prisiljavaju dakle pojedinca da u svojem priopćavanju izbjegava one tipične oznake svojega organskoga govora koje su neobične, koje „bodu u oči”, koje „razdiru uši”, koje mogu izazvati podrugivanje.

Zbog toga doseljeni kajkavci prestaju upotrebljavati one svoje dijalekatske riječi koje nova okolina ne razumije, zbog toga se veoma brzo odvikavaju od funkcionalno različitih oblika DLI pl., prestaju deklinirati glavne brojeve *veće* od *jedan*, pokušavaju izbjeći izgovaranje svojih širokih i uskih vokala i drugih specifičnih glasova i sl. (obično tek kad su na karakteristična odstupanja od zagrebačke kajkavštine upozoreni, mijenjaju refleksive praslavenskih vokala i konsonanata u zagrebačke kontinuanate tih glasova).

I dosljedni štokavci i čakavci prilagođuju svoj govor zagrebačkomu. Izvan obiteljskog kruga i kruga prijatelja istoga ili bliskoga organskoga govora ne govore više izvornim govorom nego zagrebačkim, na primjer mjesto *lišca*, *pā*, *dōša*, govore *'lisica*⁶, i u supstandardnom i u standardnom govoru, *'pal* ili, standardno *'pao*, *'došel*, *'došal* ili *'došao*, ne više *mlīko*, *dīte*, *sīkira* ili *šēkira* ili *sikēra* nego zagrebački *'mleko*, *'dete*, ili *'mļeko*, *'djete* (ako baš nisu iz istočne Hercegovine nikada: *mlījēko*, *dijēte!*), *'sekīra*, *se'kīra* ili *'sjekīra*, ne govore više *pēnger*, *sīnija*; *čā*, *katrīda*, *šugamān*; *hļēb* ili *lēb* itd. nego *'prozor*, *'stol*, *'kaj*, ili *'šta*, *'stolac* ili *'stolica*, *'ručnik* ili *ru'čnik*, *'kruh* itd.

Karakter i intenzitet prilagođavanja pojedinih idiolekata zagrebačkom gradskom kajkavskom govoru, a preko njega i zagrebačkoj štokavštini, veoma su različiti. S rijetkim izuzecima, odrasli se doseljenici ne uspijevaju integrirati u potpunosti u jezični sustav nove sredine, a ima i svjesnog odupiranja utjecaju supstandardnoga gradskoga govora zbog određenih psihološko-emotivnih prepreka govornoj integraciji (nacionalnih, staleških, strukovnih i sl.). Takvi govornici, jednako kao i oni štokavci i čakavci koji su u Zagreb doselili znajući već standardni jezik, kao nadgradnju karakteriziranu njihovom dijalekatskom bazom — u svojem standardnom izražavanju nemaju oznaka zagrebačke kajkavštine. Količina, kakvoća i ukorijenjenost prihvaćenih osobina zagrebačke kajkavštine u doseljenika određuju dakle i količinu i kvalitetu oznaka zagrebačke štokavštine u njihovoj uporabi standardne štokavštine.

Iz svega rečenoga proizlazi da su odstupanja od tipičnih oznaka koje karakteriziraju prosječni štokavski govor zagrebačkoga kajkavca rezultat ili posebnoga napora uloženoga u učenje standardnog jezika ili su rezultat nedovoljnog stupnja jezične integriranosti doseljenika u gradski supstandardni govor, a katkad i ispodprosječnoga poznavanja osobina standardnog jezika, i starosjedilaca i doseljenika.

⁶ Znak ' označuje mjesto akcenta.

Kao ilustraciju takva odstupanja i od osobina zagrebačke kajkavštine i od normi standardnoga jezika navodim rečenicu koju mi je u razgovoru rekao jedan kajkavac, rodom iz Hrvatskog zagorja, pomoćni radnik pred penzijom, koji u Zagrebu živi već 28 godina: „*Teško je od'gagati djecu*”. U govoru kojim komunicira u Zagrebu odrekao se svojih glasova *ę, e, o*, naučio izgovarati *ł* i *ń*, ne govori više *sneha* nego *'snaha*, zna da u Zagrebu ne valja govoriti *preja, meja* nego *'prega, 'međa*, ali ne zna da *odgajati* nije samo oblik njegova organskoga govora nego i zagrebačkoga, kao što je i oblik standardnog jezika.

Gradski supstandardni govor ima u nizu govornih situacija prednost ne samo pred organskim govorima nego i pred standardnim jezikom, pa nije izuzetna pojava da doseljenici unose naučene zagrebačke kajkavske osobine i u svoj standardni govorni izraz. Detaljnije razmatranje jezičnih rezultata mnogostrukih, veoma kompliciranih odnosa, međusobnih utjecaja i jezičnih i izvanjezičnih čimbenika, proučavanje intenziteta nazočnosti i prevlasti kojega od njih u različitim socioelektima i idiolektima u doseljenika — prelazi okvir i potrebe ovoga izlaganja.

42 5. Svladavanje osobina standardnog jezika (jednako kako je to i u prihvatanju govornih osobina bilo kojega drugačijega govornoga sustava, dakle i zagrebačke kajkavštine u doseljenika) teče od viših, "otvorenijih" jezičnih kategorija prema nižim, "zatvorenijim". To znači da se najlakše i najbrže preuzimaju *nove riječi* sa značenjem onih koje zamjenjuju, da svladavanje standardnih sintaktičkih i morfoloških osobina često nije sasvim besprijekorno, a da se na akcenatskom i fonetskom planu veoma teško bez ikakva ostatka mijenjaju karakteristične oznake rodnoga govora i da upravo te osobine, u govoru i najfrekventnije, najizrazitije „odaju” dijalekatsku pripadnost govorniká, bez obzira na njihovu društvenu funkciju, školovanost, dobni uzrast itd.⁷

Zagrebačku štokavštinu karakteriziraju ove osobine (s većim ili manjim, češćim ili rjeđim odstupanjima u pravcu standardnih osobina, usp. t. 6):

a) *Akcent i kvantiteta*. Izostaje fonološka razlikovnost tona akcenata, često i razlikovnost njihove kvantitete. Zanaglasne (dakako ni prednaglasne) dužine ne ostvaruju se.

Inventar prozodema svodi se, dakle, ili na dva akcenta oprečna po kvantiteti ili na samo jedan akcent, fonološki irelevantne kvantitete i tona. Kratki uzlazni akcent ostvaruje se tek izuzetno.

⁷ Ta je činjenica odavno zapažena. Već E. Sapir u svojem djelu *Language* (New York 1921) kaže: „Najjednostavnija vrsta utjecaja što jedan jezik može izvršiti na drugi jest 'posuđivanje riječi'.” (citat iz: R. Filipović, *Jezići u kontaktu i jezično posuđivanje*, *Suvremena lingvistika* 4, Zagreb 1967, str. 40).

O redosljedu svladavanja osobina na različitim jezičnim razinama drugačijega idioma unutar istoga jezika govorio je M. Hraste u svojoj raspravi *Osobine suvremene rapske akcentuacije*, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1955. g., na str. 165: „Najlabilniji dio jezika je leksik. Svaka generacija unosi u svoj rječnik neke nove riječi, a neke stare napušta. Sporije se u jeziku vrše glasovne, morfološke i sintaktičke promjene. Akcenat je najkonzervativniji elemenat u jeziku, koji se vrlo teško mijenja, pa i školovani ljudi teško napuštaju akcentuaciju svoga rodnoga kraja”.

Slične zaključke izvodi i P. Šimunović u svojoj knjizi *Toponimija otoka Braća*, *Supetar* 1972, na str. 180-181.

Za distribuciju prozodema tipično je ostvarivanje akcenta na onom slogu riječi na kojem se nalazi u zagrebačkoj kajkavskoj akcentuaciji. To znači da se čuva medijalni položaj starijega dugosilaznog akcenta (bez obzira na njegovo podrijetlo), a da je nekadašnji kajkavski kratki akcent u nekim gramatičkim kategorijama pomaknut iz toga položaja na prvi slog prema početku riječi⁸. Na kraju riječi domaćega podrijetla akcent se može ostvariti na mjestu nekadašnjeg neoakuta u zatvorenoj ultimii u Nsg imenica muškoga roda.

Paralelno sa stanjem u zagrebačkoj kajkavštini, čuva se akcent na starijem mjestu i u tuđica.

Prokliza se u prosječnoj zagrebačkoj štokavštini ne ostvaruje.

Navodim nekoliko primjera tipične distribucije prozodema – od mnogih koje sam zabilježio slušajući štokavski govor zagrebačkih kajkavaca, najrazličitijih socijalnih i generacijskih slojeva (znak ' u potvrdama označuje mjesto akcenta, a ne fonološku funkciju i fonetsku realizaciju kojega od akcenata, koji se mogu ostvariti kao " ^ " ^ ", rijetko i kao " ^ ")⁹. U egzemplifikaciji se neću osvrnuti na rezultate znatnijega svladavanja standardnog jezika, koji mijenjaju i sliku prosječne akcenatske realizacije i distribucije, kao što različiti rezultati egzistiraju i uz prosječne karakteristike drugih jezičnih razina zagrebačke štokavštine (usp. u akcentuaciji mogućnost da uz tipične osobine ili umjesto njih budu i realizacije poput, primjerice: 'napišem, 'kaput, Ju'goslavija, pa kadšto i: nàpíšem, kàput, Jugòslavija, izuzetno i sa sporadičnim ostvarivanjem zanaglasnih dužina u takvih ili drugačijih primjera).

– sudje'lovat(i), o'visit(i), upri'ličít(i), go'vorim, zabo'raviš, zabo'ravi, o'visi, poku'savamo, do'bivate, po'mažu, na'bavi, po'gledaj, prona'lazio, sudje'lovao, ra'zišla, o'bavili, pro'glašen, po'stignut, u'člañeno je, po'djeleñe, stabili'ziranoj itd.

– atmo'sfera, stabili'zacija, ko'hezija, kari'jera (u takvih se primjera na označenom slogu fonetski obično ostvaruje " ili ^, a pojava 'netipična je, dakle: atmosfëra ili atmosfëra)

– ka'put – 'kaput, i'grač, gospo'dar – kalen'dar – ka'lendar – rezul'tat – re'zultat, tako i: pionir, partizan, milijun ili milijon itd. (u takvih je primjera realizacija akcenta na zadnjem slogu češće ^ nego ').

– debi'tant, mo'del, re'cept, pro'ces, ho'kej, komu'nist, drama'turk itd. (prenošenje akcenata na slog ispred označenoga, npr. 'recept, de'bitant netipično je; fonetska realizacija obično je ", ali može biti i ^).

– eko'nom – e'konom – ekonom, eko'nomski – e'konomski – ekonomski, 'Zlatarovo zlato, tako i: filozof, filozofski, terminal, telefon, cjelokupni itd. (dakle: uz mogućnost čuvanja starijega mjesta akcenta ili netipičnoga prenošenja akcenta kao u primjera u prethodnom stavku, moguće je i prenošenje kratkog akcenta s finalnoga ili medijalnoga sloga na inicijalni, osobito u tuđica).

⁸ Usp. A. Šojat, o. c. (bilj. 3), str. 131-132.

⁹ Znakovi " i ^ označuju kvantitetu između kratkih i dugih štokavskih akcenata, s tim da je " nešto silazna, a ^ nešto uzlazna tona.

– u 'oko, na 'nebo, za 'ruku, za 'nas itd. ('u oko, 'za ruku itd. netipično je); u 'crkvu, kros 'šumu, u 'jamu, za 'vama itd. (u takvih se primjera akcent prenosi na prijedlog tek izuzetno), ali uvijek: 'ne mogu, 'ne može, 'ne znam, 'ne znaju, 'ne smijem, 'ne smiješ, uz: ne 'vidim, ne 'čujem, ne 'slušam itd.)

b) *Glasovi*. U vokalizmu je najizrazitija i najčešća pojava miješanje *jekavskog* i *ekavskog* refleksa jata. Ipak, i na mjestu dugoga i na mjestu kratkoga jata, znatno preteže slijed *je*. Oblici s *ije* na mjestu jata u prosječnoj zagrebačkoj štokavštini mogući su samo u nekoliko leksema, ispred *j* (usp. 'prije, 'poslije, uz 'posle, 'pose, 'smije, 'smije se). Refleks jata u pojedinačnim leksemima i gramatičkim kategorijama može i višestruko varirati (usp. gdje – gđe – gē : gde – de : di, 'vidjet(i) : 'videt(i) : 'vidit(i), o'visjet(i) : o'visit(i) itd.)

Ima i drugih razlika u vokalizmu zagrebačke i standardne štokavštine, ali o njima ovdje neću govoriti, jednako kako ću i s drugih jezičnih razina spomenuti tek neke najfrekventnije osobine.

Donosim još nekoliko primjera tipične realizacije kontinuanata nekadašnjeg jata, ponajčešće u istih govornika, pripadnika najraznovrsnijih zanimanja i uzrasta:

– razu'mjevane, po'bjedila, cje'lina; 'dio – 'djel; 'cjeli – 'celi, 'uvjek – 'uvek, 'cjena – 'cena, 'prjevot – 'prevot, 'vrjeme, – 'vreme, 'vrjednost – 'vrednost, 'sledeći – 'sledeći; 'rjeka; 'lepa – 'ljeпа – 'lepa, 'dvje – 'dvije – 'dve itd.

Krajnje *-ao* u višesložnih participa akt. mnogi govornici stežu u *-o* ('išo je, 'osto je, do'bivo je, 'gledo sam itd.)

Neaglašeno *i* često se gubi u primjera kao 'kolko, 'tolko, 'da I. Veoma je prošireno gubljenje krajnjega *i* u infinitivu.

Među osobinama konsonantizma od standardnih normi odstupaju, u golemoj pretežitosti realizacija, ove:

– krajnji zvučni suglasnici prešli su u bezvučne ('idem sat u 'grat, 'zup me 'boli, 'ovo je baš 'lepi 'grost, kot 'kolnok i 'železnickok 'mosta itd.) ili se na njihovom mjestu pojavuju kaka

– *v* se ponaša kao opstruent, a ne kao sonant ('sastaf, 'kakaf/'kakof; 'takaf je 'kakaf je, 'takof nas 'sustaf 'ne može zado'vo'liiti; 'ofca, 'nofci, u 'stafku itd.) tzv. poluzvonični duglasnici

– *hv-* u *hvala*, *hvat* prešlo je u *f* ('fala, 'fat, ali: 'hvale me, za'hva'ujem i sl.)

– postoji samo jedan par afrikata: *č* i *ǰ*, po svojoj artikulatorno-akustičkoj naravi između štokavskih *č* i *ć* odnosno *ǰ* i *đ* ('sječa'ne, s istim *č* kakvo je u 'sječari, 'mladič, 'sreča je, prona'lazeći 'opče mo'gučnosti, 'hoče 'iči; o'dre'geni, iz'me'gu, 'ro'gena itd., s istim *ǰ* kakvo je u 'gamija); alifon afrikate č često je [tʃ];

– u primjerima kao 'bit će, 'nosit ću, potcje'ňivat(i) i sl. glasovi *t* i *č*, *c* ili se ne sljubljuju ili se izgovaraju geminirano.

c) *Oblici*. U imeničkoj deklinaciji nema znatnijih odstupanja od standardnih normi. Redovito se, na primjer, realiziraju standardne morfološke osobine u oblicima poput: u 'ruci, se'łaci, u br'zacima, u 'knizi (rjeđe i: u 'knigi) bez 'ruka, od 'noga (Gpl) itd. Tragova osobina zagrebačke kajkavske morfologije ima relativno malo (usp. 'pet 'zubi).

U pridjevskoj deklinaciji nema opreke između određenog i neodređenog vida pridjeva. Neodređenoga oblika često nema ni u Nsgm. (s izuzetkom riječi kao 'takaf, 'ňegof, 'ňe-

zin i sl.) kad sama pridjevska riječ nije predikat 'naročiti je pro'blem, 'on je 'lepi 'čovjek, 'veliki pro'blem, uz: 'on je 'velik, 'dobar, 'lep itd. U kosim padežima tipična je upotreba kraćeg oblika deklinacije određenih pridjeva (npr. *bes 'takvok ure'geha, tom atrak'tivnom i 'brzom 'sportu, 'našim 'velikim 'sinovima, u 'tom peri'odu* itd.).

Tipični su komparativi: 'čišći, 'rađe.

Glavni se brojevi osim broja *jedan*, ne dekliniraju (*od 'tih 'dva 'loпова, od 'one 'dvje 'žene, iz'među 'te 'četiri 'momčadi*). Govori se: '*sto* (rijetko i: '*stotina*/'*stotinu*), '*dvjesto*, '*tristo*, '*četiristo*, '*tisuća*/'*tisuću*.

U konjugaciji tipično je izmjenjivanje infinitivnih nastavaka *-t*, *-č* sa *-ti*, *-ći*. Ovisno o različitim sociolingvističkim faktorima omjer tih dubleta u različitim govornika različit je, ali relativno su rijetki pojedinci u kojih se nikada ne pojavljuje kraći infinitiv. Nekoliko potvrda: '*možemo upri'ličiti, 'ne smije se potcje'ňivat 'negof 'uspjeh, 'mi ćemo to 'nač, 'ako ćemo 'moč to 'pokrit, 'to će se 'vidit, 'ja i 'smijem i 'mogu go'vorit, 'to 'neću 'moč 'reči/'moč reč* itd., s mogućnošću da se bilo koji od infinitiva realizira u standardnom obliku.

I u futuru I. oba se infinitivna oblika izmjenjuju, s prevagom kraćega ('*nosit će, 'nositi će*).

Pomoćni se glagol u kondicionalu ne mijenja ('*da bi 'mi 'mogli, 'kad bi 'vi 'znali* itd.).

Prilozi prošli, tipa *došavši* i tipa *došav* suvišna su kategorija za golemu većinu govornika zagrebačke štokavštine. Jednako tako, u njihovu se govoru ne pojavljuju ni aorist, imperfekt, pluskvamperfekt, kondicional II.

U perfektu povratnih glagola čuva se kao tvorbeni element i glagolski oblik *je* (*tre-sao se je od smjeha, bez obzira na uvjete u kojim se je nalazio*).

d) *Sintaksa*. Među sintaktičkim odstupanjima od standardnih normi nužno je spomenuti veoma često nerazlikovanje funkcija futura I. i futura II. (kako je, uostalom, i u štokavštini bilo kojih drugih kajkavaca), pa se mjesto futura II. često upotrebljava morfološka konstrukcija futura I. (npr.: *Ako ćemo imat financijskih mogućnosti, nagrade će biti podjelene. Kad ćeš doći, donesi mi.*), a futur I. rjeđe, standardnim oblikom futura II. (*Budem ti sutra rekao. Budu došli, ako će ikako moći.*)

Tzv. enklitički oblici mogući su i poslije govorne pauze (*Tamo gde smo se kupali, su bili mnogi stranci. Taj dio negovok stvaralaštva, bes ikakve dvojbe, je zaista snažan.*)

Česta je uporaba broja *jedan* u funkciji neodređenoga člana, što je naslijeđena gradska kajkavska osobina, preuzeta iz njemačkoga jezika (*To je bio jedan jako inteligentan čovjek.*).

e) *Leksik*. Mogućnosti učenja i prihvaćanja novih riječi ili riječi drugačijega glasovnog sastava a istoga značenja kakvo imaju one koje se zamjenjuju ili potpuno napuštaju — beskonačno su velike. Leksička je razina jezika najmanje podvrgnuta standardnim propisima, najslobodnija u izboru i uporabi svojih jedinica, pa i stvaranju novih, tako da u njoj i nema tipičnih oznaka idioma koji smo nazvali zagrebačkom štokavštinom.

6. Navedene karakteristike zagrebačke štokavštine u potpunosti izostaju tek izuzetno — u izvanrednih znalaca standardnog jezika. Međutim, veoma su rijetki Zagrepčani starosjedioci koji mogu govoriti štokavski bez ikakva traga njihova kajkavskoga supstrata. I u veoma pažljivu govoru intelektualaca koji su uložili velik napor da svladaju književni jezik češće ili rjeđe izbijaju neke od spomenutih osobina zagrebačke štokavštine, osobito na akcentatskoj i fonetskoj razini. Za ilustraciju iznadprosječnog svladavanja standardnog jezika navest ću nekoliko nepovezanih rečenica iz izlaganja jednoga sveučilišnog nastavnika, koje je trajalo puni sat i koje je u najvećem dijelu standardnih jezičnih pojava bilo besprijekorno.

— Studirao je ekonomiju, a predavao na ekonomskoj, ekonomskoj školi. Celokupna njegova aktivnost i opseg njegova obimnog djela odras su cjelokupnog društvenog zbivanja. Društvo treba sistematski objasniti is sfere kulture, politike. Teorija razumjevanja bazirana je na tradiciji pozitivnog tumačenja činjenica, ideja, sistema. To zahtjeva i omogućuje razradu cjelokupnog sistema vrijednosti. Svaki funkcionalni sistem posjeduje niz disfunkcionalnih elemenata. Pojam norme se izvodi is pojma meguakcije. Postoji jedan kontinuitet u razvoju znanosti. Bes tih pojedinaca ne bi se išlo naprijet. Bit će ih uvijek. Ta sociologija nema riječi o sukobima, možemo reći, ne uzima u obzir sve moguće elemente. Sistem funkcija se je povezao. Poczecam vas, nema situacija gdje taj model nije djelovao. Odręgena teorijska pitanja na koja bi mi trebali odgovoriti izazivaju mnoge poteškoće. Fala vam lępo.

Iste se osobine, u različitoj frekvenciji, ostvaruju i u drugih obrazovanih starosjedilaca — akademika i sveučilišnih profesora, znanstvenih radnika, studenata, srednoškolaca i drugih — kojih sam govor bilježio ili magnetofonski snimao. Među zagrebačke kajkavce mora se, s rijetkim izuzecima, ubrojiti i prva generacija ljudi koji su u Zagreb doselili u dječjoj dobi ili su rođeni u Zagrebu u bilo kojoj inodijalekatskoj obitelji.

7. Jednako kao što supstratne kajkavske osobine karakteriziraju standardni govor zagrebačkih kajkavaca, tako i naučene osobine standardnog jezika snažno prodiru u supstandardni zagrebački govor. Zagrebački kajkavci koji veoma često moraju govoriti standardnom štokavštinom govore štokavski i u ponekim govornim situacijama koje su još za većinu Zagrepčana starosjedilaca rezervirane isključivo za njihov kajkavski govor. Veći dio takvih govornika zagrebačke štokavštine, uglavnom intelektualaca, ipak zadržava svoju kajkavštinu u intimnim sredinama jezičnoga događaja.

Međutim, ima i starosjedilaca koji uvijek nastoje govoriti štokavski, pa su oni začetak novoga zagrebačkoga urbanoga govora. U uvjetima suvremenoga života, koji neprestano smanjuju količinu situacija u kojima se isključivo ostvaruje gradska kajkavština i smanjuju broj Zagrepčana koji rijetko ili nikako ne moraju govoriti štokavski, stvara se dakle novi tip supstandardnoga gradskoga govora — zagrebačka štokavština. Ona je već zauzela dio socijalnog prestiža zagrebačke kajkavštine, na primjer u mnogobrojnim govornim kontaktima „stranaka” i službenika javnih službi, od općinskih ureda, banaka, trgovina do obrtničkih radionica. Koliko sam mogao zapaziti, i u međusobnom govornom komuni-

ranju u učenika srednjih škola sporadično se pojavljuje štokavština. Mnoga zagrebačka djeca najmlađega uzrasta provode dio dana u predškolskim ustanovama, a ostatak dana, u znatnom broju slučajeva, borave u stanovima, igrajući se sama ili gledajući televiziju, dakle bez većih mogućnosti kontakata s djecom na ulici, u dvorištima, na igralištima. U predškolskim ustanovama, jednako kao i u školama, djeca, dakako, slušaju standardni jezik, koliko su ga njihove „tete” odgojiteljice svladale, a na njihov govor djeluje i jezična interakcija s organskim govorima koje njihovi drugovi donose iz obiteljskih sredina. Ako su roditelji prezaposleni i malo razgovaraju s djecom, očito je da dio najmlađeg zagrebačkog naraštaja i nema mnogo prilika da nauči zagrebačku kajkavštinu već u prvim godinama života, nego je svladava kasnije. Međutim, konačni je rezultat svih kasnijih govornih kontakata i interferencije, barem u današnjem stadiju socijalnog ugleda urbanoga govora, da i ta djeca postaju zagrebački kajkavci. Naime, do određenoga dobnog uzrasta, otprilike do svoje šesnaeste godine, djeca u potpunosti prihvaćaju govome osobine drugoga idioma, bez obzira na to pripada li taj novi idiom drugom dijalektu ili drugom jeziku, pa i na najzatvorenijim jezičnim razinama – akcentu i fonetici.

8. Morfološka je adaptacija mnogo lakša, pa se provodi i u odraslih ljudi, jednako tako u prilagodbi kajkavaca i (i čakavaca) štokavskoj morfologiji koliko i u prihvaćanju specifičnih kajkavskih osobina u štokavaca i čakavaca. U prihvaćanju drugih, odnosno drugačijih morfoloških osobina često se u potpunosti i definitivno istiskuju stariji oblici, što u fonetici i akcentuaciji u pravilu nije moguće. Odatle već poodavne štokavske karakteristike velikoga dijela zagrebačke kajkavske morfologije. Ali u govornoj interakciji dvaju zagrebačkih prestižnih idioma djeluje i kajkavska govorna baza, pa zato i u morfološkim osobinama zagrebačke štokavštine ima kajkavskih oblika, u automatskom, nesvjesnom izboru mogućih varijanata.

Na leksičkom je planu mogućnost izbora neusporedivo veća nego na morfološkom. Izbor i upotreba riječi ovisi o kulturi, načitanosti i stvaralačkoj moći govornika, ovisi i o „čistunskim”, purističkim stavovima jezičnih znalaca, odnosno o nekritičnom prihvaćanju svakoga leksema koji postaje moderan posredstvom masovnih komunikacijskih medija. Zbog „rivalskoga” djelovanja (da se poslužim terminom J. Fishmana)¹⁰ hrvatskoga (zapadnog) i srpskoga (istočnog) standardnog oblika novoštokavštine, svakodnevno obilato prisutnih i na televiziji i na radiju, i u beletristici, i u „krimićima”, i u stripovima – u standardom izražavanju zagrebačkih kajkavaca relativno se često ostvaruju i tipični istočni standardni leksemi¹¹. Naime, u intenzivnom kulturnom prožimanju – sve što se čuje i

¹⁰ J. A. Fishman, *o. c.*, str.39.

¹¹ U vezi s jezičnim rezultatima kulturne difuzije dvaju jezika (a, kako je pokazano, isti se rezultati pojavljuju i u različitim varijetetima istoga jezika) E. Sapir veli: „Kad se javi kulturno posuđivanje, postoji uvijek mogućnost da se pozajme i s tim povezane riječi. Tako je svaki kulturni val donosio u jezik novi ulog posuđenica. Pažljiva analiza takvih posuđenica može donijeti vrlo interesantan komentar u vezi s historijom kulture.” (R. Filipović, *o. c.* str. 40). I L. Bloomfield, govoreći o dijalekatskom i o kulturnom posuđivanju dolazi do takva zaključka. Za njega je lingvističko posuđivanje „preuzimanje elemenata koji se razlikuju od onih iz glavne tradicije”, a posuđivanje riječi uzrokovano kulturnim prožimanjem „zapravo znači prenošenje stvari i običaja iz jedne jezične zajednice u drugu” (R. Filipović, *o. c.* str. 40).

pročita a razlikuje se od domaćega, prisnoga, automatskog izražavanja zagrebačkom kajkavštinom, za mnoge je manje školovane govornike "književno". Tako se, na primjer, može čuti riječ 'biber, zbog toga što je stilski neobojena hrvatska književna riječ *papar* jednaka zagrebačkom kajkavskom leksemu istoga značenja, ali ne i *hišada* (s određenim izuzecima) nego 'tisuća, jer je *hišada* riječ zagrebačke kajkavštine, dakle u istom redu dijalekatskih oznaka kao što je, na primjer, *kaj* prema standardnom *što* ili *šta* (čini se da je u zagrebačkoj štokavštini *šta* frekventnije od *što*).

Posuđivanja takva tipa dosta su proširena u svim zagrebačkim sociolektima, osobito kad govornik govori o tematici izvan svoje struke.

Slične hrvatsko-srpske dublete moguće su i na drugim jezičnim razinama (usp. sporadičnu uporabu oblika kao 'hoću da 'kažem, 'moram da 'idem uz 'hoću 'reč(i), 'moram 'ič(i), 'opšti, 'uopšte uz redovito 'opći, u'opče i jedino moguće op'čeno, 'opčina itd.).

ZAKLJUČAK

Kako proizlazi iz svega do sada rečenoga, u Zagrebu se ostvaruju dva socijalno prestižna idioma – zagrebačka kajkavština i zagrebačka štokavština, uz niz socijalno manje uglednih organskih govora svih hrvatskih i srpskih narječja, rezerviranih uglavnom za izražavanje prisnosti i solidarnosti govornika istoga ili sličnoga organskoga govora. U nizu izvanjezično uvjetovanih govornih ponašanja zagrebačka kajkavština i zagrebačka štokavština međusobno se isključuju, ali u dijelu svojih funkcija one su komplementarne.

U nekim svojim osobinama zagrebačka je štokavština rezultat mogućnosti svjesnog izbora štokavskih govornih oznaka, različitih od paralelnih osobina u zagrebačkoj kajkavštini (usp. npr. zgb. – štok. 'što – 'šta, 'pas, 'posao, 'rekao, 'došao, 'htio, u 'ruci, se 'laci, se 'lacima, 'ručica, 'ne mogu, 'počnu, 'reči, is'peći, po'mozi, itd. prema zgb. – kajk.: 'kaj, 'pes, 'posel, 'rekel, 'došel, 'štel – 'htel, u 'ruki, se 'laki, se 'lakima, 'rukica, 'ne mrem, 'počmeju, 'reči, is'peći, po'mogni itd.

Neke su oznake zagrebačke štokavštine jednake oznakama zagrebačke kajkavštine. One su rezultat dvaju procesa: a) rezultat suvremenoga ili starijega definitivnog prihvaćanja štokavskih osobina u kajkavsku strukturu (usp. npr. u oba idioma: 'starac, 'tast, 'staklo, 'snaha, 'dan, 'danas, 'smijem, 'smijem se, 'prije, 'van, 'vani, 'sav, DLI pl. ('košima, 'selima, 'ženama, itd.) ili su b) rezultat osobina zagrebačke kajkavštine koje govornici ne mogu izmijeniti ili ih golemim naporima izmjenjuju, ali ne bez ikakva ostatka (usp. npr. nefonološku vrijednost četiriju štokavskih akcenata ili fonetsko neostvarivanje kojega od njih, obično sporog akcenta, neutralizaciju opreke finalnih zvučnih i bezvučnih suglasnika u korist bezvučnih, nerazlikovanje č – ć, ğ – đ itd.)

Résumé

LE ŠTOKAVIEN ZAGRÉBOIS

Le terme du štokavien zagrébois ne veut pas dire qu'il y a encore un parler organique parmi les parlers štokaviens mais c'est un terminus technicus pour désigner les caractéristiques štokaviennes dans le mode de parler, au niveau de langue standardisée, des porteurs du parler urbain substandardisé zagrébois — du kaïkavien zagrébois.

Il y a à Zagreb, à côté de ces deux parlers qui se disputent le prestige, aussi une série de parlers, moins distingués du point de vue social, provenant de tous les dialectes croato-serbes, dont la fonction est réservée pour la plupart pour exprimer l'intimité et solidarité des sujets parlants un même ou un semblable parler organique. Les parlers štokaviens organiques des immigrés zagrébois parlant le štokavien ne sont naturellement pas inclus dans le terme dont nous parlons, du „štokavien zagrébois.”

Le kaïkavien zagrébois et le štokavien zagrébois s'excluent mutuellement dans maintes situations extralinguistiquement conditionnées, mais ils sont aussi complémentaires dans une partie de leurs fonctions.

L'auteur s'est proposé d'illustrer la position du štokavien zagrébois par rapport au kaïkavien zagrébois du point de vue sociolinguistique, comme aussi par rapport à la langue standardisée (littéraire) et les nombreux parlers organiques apportés par les immigrés zagrébois. L'étude traite des caractéristiques essentielles du štokavien zagrébois.